

הרב יעקב ורהפטיג

רב קהילת 'נווה נוף'

השתלת איברים

ראשי הפרקים:

הצגת הבעיה

א. האם יש חובה לסכן עצמו כדי להציל חברו?

ב. תרומת איברים ממת שלא ציוה כן בחייו.

ג. הצלת עצמו בממון חברו

ד. ניוול המת

ה. סברות נגד תרומת איברים

ו. בעית קביעת רגע המות.

ז. סיכום

הצגת הבעיה

עם התפתחות הרפואה, הידע והניסיון גדלו, וכיום אפשר להשתמש באיברים הנלקחים מאדם אחד בין בחייו ובין לאחר מותו, ולהשתילם בגוף אדם אחר, ועל ידי זה להצילו ממום חמור עד הצלת חייו בכלל.

תרומת כליה של אדם חי מצילה חיי אחר, בעוד התורם יכול לחיות לאורך ימים ושנים עם כליה אחת.

השתלת לב מאדם שנפטר, ריאות ועוד, מצילות חיי אחר, ועוד ועוד.

השאלה הנשאלת היא, בתרומת איבר מחיים והן בתרומת איברים אחרי המות, האם תרומה שכזו אסורה? מותרת? או אולי מצווה? יש לדון בכמה נושאים כדי להגיע לתשובה ולהבין הדעות השונות בנושא.

א. האם יש חובה לסכן עצמו כדי להציל את חברו?

מצות עשה היא להציל את חברו:

הרמב"ם (הל' רוצח ושמירת הנפש א, הלכה ו):

אבל הרודף אחר חברו להרגו אפילו היה הרודף קטן הרי כל ישראל מצווין להציל הנרדף מיד הרודף ואפילו בנפשו של רודף. והיכול לעשות כן ואינו עושה עובר על ל"ת.

הלכה יד:

כל היכול להציל ולא להציל עובר על (ויקרא י"ט ט"ז) לא תעמוד על דם רעך, וכן הרואה את חברו טובע בים או ליסטים באים עליו או חיה רעה באה עליו ויכול להצילו הוא בעצמו או שישכור אחרים להצילו ולא הציל, או ששמע גוים או מוסרים מחשבים עליו רעה או טומנין לו פח ולא גלה אוזן חברו והודיעו, או שידע בגוי או באנס שהוא קובל על חברו ויכול לפייסו בגלל חברו ולהסיר מה שבלבו ולא פייסו, וכל כיוצא בדברים אלו, העושה אותם עובר על לא תעמוד על דם רעך.

והנה בירושלמי תרומות פרק ח [דף מה טור א] מסופר:

"רבי איסי איתצידי בספסופה אמר רבי יונתן יכרך המת בסדינו אמ' רבי שמעון בן לקיש עד דאנא קטיל ואנא מיתקטיל אנא איזיל ומשיזיב ליה בחיילא אזל ופייסון ויהבניה ליה..."

מדברי רבי שמעון בן לקיש שאמר "עד דאנא קטיל ואנא מתקטיל", דהיינו אלך ואלחם בלסטים ששבו את רבי איסי או אהרגו ואצילו או הם יהרגוני, דייק הג"מ והובא בב"י חו"מ סי' תכ"ו:

"וכתבו הגהות מיימונית (דפ' קושטא) עבר על לא תעמוד וכו' בירושלמי מסיק אפילו להכניס עצמו בספק סכנה חייב ע"כ ונראה שהטעם מפני שהלה ודאי והוא ספק: וכל המקיים נפש אחת מישראל כאילו קיים עולם מלא (סנהדרין לז. במשנה)."

אמנם כבר העיר הסמ"ע סוסי' תכו' שהמתבר השמיט דין זה כיון שהפוסקים הרי"ף הרמב"ם והרא"ש לא הביאו דין כזה. אך במנחת חינוך מצוה רל"ז כתב וז"ל: ולדידי גוף דינו של הגמ"י צ"ע, כיון דהוא רק לאו ואינו עושה מעשה כלל בהעברת הלאו, למה יתחייב להכניס עצמו בספק סכנה, הלא וחי בהם כתיב, ופק"נ דוחה הכל ואפילו ספק פק"נ, ואי משום פק"נ דאיך, זה דוקא בעושה מעשה, כמבואר בראשונים וכו' אך דבר זה מביא בשם ירושלמי וצריכין אנו לקבל באימה, מ"מ למעשה צ"ע עכ"ל.

בתלמוד בבלי מסכת בבא מציעא דף טב עמוד א:

"ורבי יוחנן, האי וחי אחיך עמך מאי עביד ליה? - מבעי ליה לכדתניא: שנים שהיו מהלכין בדרך, וביד אחד מהן קיתון של מים, אם שותין שניהם - מתים, ואם שותה אחד מהן - מגיע לישוב. דרש בן פטורא: מוטב שישתו שניהם וימותו, ואל יראה אחד מהם במיתתו של חברו. עד שבא רבי עקיבא ולימד: וחי אחיך עמך - חייך קודמים לחיי חברך."

ובאחרונים דנו במה מדובר, האם במקרה שאם אחד שותה הוא ודאי יחיה ואם שניהם ישתו ודאי ימותו, או שמחלוקתם על הצד שאם ישתו שניהם שמא ינצלו שניהם, בעוד אם אחד ישתה ודאי ינצל אך חברו ודאי ימות.

בשו"ת חוות יאיר סימן קמו כתב: [וגדולה מזו כתב בכ"מ ספ"א דהלכות רוצח ושמירת נפש בשם הירושלמי שמחויב לכנוס לספק נפשו להציל נפש חברו וש"ס דידן ב"מ ד' ס"ב נמי הכי משמע דדווקא התם שאם ישתו שניהם ימותו ודאי מש"כ בספק י"ל ישתו שניהם ולא ישתה הוא לבדו וימות חברו ודאי וא"כ מחויב לכנוס לספק נפשו אפילו בספק הצלה וצ"ע]

בעוד שהמהר"ם שיק לומד דנראה דזהו פלוגתא דר"ע וב"ב"מ ד' ס"ב, דב"פ אומר מוטב שימותו שניהם ואל יראה במיתת חברו היינו בגוונא דאיהו ספק וחבירו ודאי, ור"ע פליג ויליף מוחי אחיך עמך שחייך קודמין לחיי חברך, והלכתא כר"ע עיי"ש, וכן העמק שאלה שאילתא קמ"ז אות ד' כתב נמי לבאר דפליגי בהכי ר"ע וב"פ, וכן עוד תנאים דמביא שם, והכריע דהלכה כר"ע שאין להכנס לחשש ס"נ בשביל ודאי פ"נ [פקוח נפש] של חברו עיי"ש. (בשו"ת ציץ אליעזר חלק ט סימן מה) הרי שאין לאדם לסכן עצמו כדי להציל חיי חברו.

בשו"ת רדב"ז חלק ג סימן תרכז אלף נב) דן בשאלה דומה:

"שאלת ממני אודיעך דעתי על מה שראית כתוב אם אמר השלטון

לישראל הנח לי לקצץ איבר אחד שאינך מת ממנו או אמית ישראל חבירך. יש אומרים שחייב להניח לקצץ האיבר הואיל ואינו מת והראיה מדאמרין בע"ז חש בעיניו מותר לכוחלה בשבת ומפרש טעמא משום דשורייני דעינא בלבא תליא משמע הא איבר אחר לא והשתא יבוא הנדון מק"ו ומה שבת החמורה שאין איבר אחד דוחה אותה היא נדחית מפני פקוח נפש איבר אחד שנדחה מפני השבת אינו דין שתדחה מפני פקוח נפש ורצית לדעת אם יש לסמוך על טעם זה:

תשובה זו מדת חסידות אבל לדין יש תשובה מה לסכנת איבר דשבת שכן אונס דאתי משמיא ולפיכך אין סכנת איבר דוחה שבת אבל שיביא הוא האונס עליו מפני חבירו לא שמענו. ותו דילמא ע"י חתיכת איבר אעפ"י שאין הנשמה תלויה בו שמא יצא ממנו דם הרבה וימות ומאי חזית דדם חבירו סומק טפי דילמא דמא דידיה סומק טפי. ואני ראיתי אחד שמת ע"י שסרטו את אזנו שריטות דקות להוציא מהם דם ויצא כ"כ עד שמת והרי אין לך באדם איבר קל כאוזן וכ"ש אם יחתכו אותו. ותו דמה לשבת שכן הוא ואיבריו חייבין לשמור את השבת ואי לאו דאמר קרא וחי בהם ולא שימות בהם הוה אמינא אפילו על חולי שיש בו סכנה אין מחללין את השבת תאמר בחבירו שאינו מחוייב למסור עצמו על הצלתו אע"ג דחייב להצילו בממונו אבל לא בסכנת איבריו. ותו דאין עונשין מדין ק"ו ואין לך עונש גדול מזה שאתה אומר שיחתוך אחד מאיבריו מדין ק"ו והשתא ומה מלקות אין עונשין מדין ק"ו כ"ש חתיכת איבר. ותו דהתורה אמרה פצע תחת פצע כויה תחת כויה ואפ"ה חששו שמא ע"י הכויה ימות והתורה אמרה עין תחת עין ולא נפש ועין תחת עין ולכך אמרו שמשלם ממון והדבר ברור שיותר רחוק הוא שימות מן הכויה יותר מעל ידי חתיכת איבר ואפ"ה חיישנין לה כ"ש בג"ד. תדע דסכנת איבר חמירא דהא התירו לחלל עליה את השבת בכל מלאכות שהם מדבריהם אפילו ע"י ישראל. ותו דכתיב דרכיה דרכי נועם וצריך שמשפטי תורתנו יהיו מסכימים אל השכל והסברא ואיך יעלה על דעתנו שיניח אדם לסמא את עינו או לחתוך את ידו או רגלו כדי שלא ימיתו את חבירו הלכך איני רואה טעם לדין זה אלא מדת חסידות ואשרי חלקו מי שיוכל לעמוד בזה ואם יש ספק סכנת נפשות הרי זה חסיד שוטה דספיקא דידיה עדיף מוודאי דחבריה. והנראה לע"ד כתבת":

אמנם בערוך השולחן חו"מ תרו' סעי' ד' כתב וז"ל: הפוסקים הביאו בשם ירושלמי דחייב אדם להכניס א"ע לספק סכנה כדי להציל חבירו והראשונים השמיטו זה מפני שבש"ס שלנו מוכח שאינו חייב להכניס א"ע ומיהו הכל לפי הענין ויש לשקול הענין בפלס ולא לשמור א"ע יותר מדאי.

בש"ת ציץ אליעזר חלק ט סימן מה דן ג"כ בענין תרומת איבר מחיים, אם יש חיוב או מצוה כל שהיא לאדם בריא לנדב איבר מאיבריו בכדי לשתלו בגוף אדם מסוכן ולהצילו ע"כ ממיתה. ואם אין חיוב או מצוה בכך אם מותר עכ"פ לנדב בכזאת ולרופא לבצע זאת או שיש גם איסור על כך. וזו לשונו:

... "והן אפילו לנדב איבר כזה שהוצאתו ממנו אינו כרוך כלל בספק סכנה. ואילו דבר ההצלה היה כרוך רק בנדבתו של האדם הזה בלבד את האיבר שלו, אזי תהיה השאלה לא רק אם מותר לו לעשות זאת אלא אם גם החיוב עליו לעשות זאת לתת להוריד ולהוציא ממנו האיבר בכדי להציל ע"כ את חברו ממות בטוח, או שאינו מחויב בכך לא להכניס א"ע עבור כן בספק סכנה וגם לא להחסיר ממנו איבר אפילו אם הדבר לא יהא כרוך בספק סכנה כלל. וכמו"כ מקום הספק בזה הוא שאפילו אם נאמר שאדם מותר, או אפילו מחויב, להכניס א"ע לספק סכנה בכדי להציל חברו מודאי סכנה, אבל אולי זהו כשמיהת להצד שינצל לא יחסר ממנו דבר אבל לא כשבכל גוונא שהוא יחסיר ממנו ע"כ איבר מאיבריו.

(א) והנה בנוגע אם מחויב להכניס א"ע לספק סכנה כדי להציל חברו מסכנה ודאית, הבית יוסף בטור חו"מ סי' תכ"ו מביא בשם הגהות מיימונית שכתב בשם הירושלמי דמסיק אפילו להכניס עצמו בספק סכנה חייב. והב"י מסביר זאת דנראה שהטעם מפני שהלה ודאי והוא ספק וכל המקיים נפש אחת מישראל כאילו קיים עולם מלא.

(ב) אע"פ שהב"י הביא זאת בסתמא כאילו אין חולק בדבר מכל מקום השמיט דין זה משלחנו הטהור. ועמד על כך הסמ"ע בחו"מ שם סי' תכ"ו סק"ב וכתב לתרץ די"ל כיון דהפוסקים הרי"ף והרמב"ם והרא"ש והטור לא הביאו זה בפסקיהן מ"ה השמיטוהו ג"כ ע"ש. ויש להוסיף ע"ז דלפי מה שמבאר הב"ח בטור שם דברי הרמב"ם שכותב בלשון ויכול להצילו ישנה עוד הוכחה מלשונו זה של הרמב"ם דס"ל דדוקא בדאין ספק שיכול להצילו אבל אינו חייב להכניס עצמו בספק סכנה להצלת חברו עיי"ש.

(ג) והערוך השלחן כותב בזה בחו"מ שם סעיף ד' וז"ל: הפוסקים הביאו בשם ירושלמי דחייב אדם להכניס א"ע לספק סכנה כדי להציל חברו והראשונים השמיטו זה מפני שבש"ס שלנו מוכח שאינו חייב להכניס א"ע ומיהו הכל לפי הענין ויש לשקול הענין בפלס ולא לשמור א"ע יותר מדאי עכ"ל... אלא ודאי דוקא מטרח ואגורי הוא דמחייב אבל לא להכניס נפשו בספק סכנה דכיון דאינו מחויב להכנס בודאי סכנה דחיינו קודמין כדאיתא בב"מ ס"ב א"כ הוא בכלל וחי בהם וביומא פ"ה דרשינן וחי בהם ודאי ולא ספק.....

וכמו"כ כותב המהר"ם שיק לומר דנראה דזהו פלוגתא דר"ע ורב"פ בב"מ ד' ס"ב, דב"פ אומר מוטב שימותו שניהם ואל יראה במיתת חברו היינו בגוונא דאיהו ספק וחבירו ודאי, ור"ע פליג ויליף מוחי אחיך עמך שחיך קודמין לחיי חברך, והלכתא כר"ע עיי"ש, ובנקודה זאת ראיתי שגם העמק שאלה שאילתא קמ"ז אות ד' כתב נמי לבאר דפליגי בהכי ר"ע ורב"פ, וכן עוד תנאים דמביא שם, והכריע דהלכה כר"ע שאין להכנס לחשש ס"נ בשביל ודאי פ"נ [=פקוח נפש] של חברו עיי"ש.

...

(יב) ויתכן לומר, וקרוב הדבר לודאי שכן הדבר, שאפילו להגה"מ ודעימי' דסברי דיש לו לאדם ליכנס לס"נ [=לסכנת נפשות] כדי להציל חברו מסכנה ודאית. מ"מ יודו מיהת שאין לו לאדם לתת להוריד לו איבר מאיבריו בכדי להציל חברו, ואפילו אם היה הדבר תלוי רק בדידה, והחילוק בזה ברור דבלהכניס עצמו לספק סכנה סברי הני רבנן דאין לו לחוש לכך בהיות שהולך לעשות מצוה גדולה של הצלת נפש ויש לו על כן לבטוח בזה שלא יאונה לו כל רע ויצא שלם בגופו, אבל משא"כ בהורדת איבר הרי אין ספק בדבר שיחסר לו עי"כ האיבר, ועל כן גם הם יודו שאין זה דרכי נועם לחייב את האדם בכך, והכל כפי שמסביר בזה הרדב"ז (וגם כשמוציאים ממון להצלת חברו חייבו הפוסקים להחזיר זאת אח"כ למציל, יעו"ש ביד רמ"ה סנהדרין ומאירי ועוד. וכמה עמלו הבונים להתיר להציל עצמו בממון חברו גלל הטעם שניתן להשבה, יעוין מה שציינתי בזה לעיל סי' י"ז פ"ו אות ב' ע"ש. וכ"ז לא שייך בהחסרת איבר מחבירו שלא ניתן להשבה).

(יג) זאת תורת העולה. דבמקום שיש ודאי ספק פיקוח נפש יש להכריע שאסור לו לאדם לנדב איבר מאיבריו בכדי לשתלו בגופו של חברו ולהצילו עי"כ מסכנה ודאית, והעושה כן הר"ז חסיד שוטה, וישנו איפוא איסור על כך גם על הרופא המבצע שלא לסכן בקו"ע [=בקום ועשה] דמו של זה בכדי להציל דמו של חברו (ועל אחת כמה כשגם דבר ההצלה שקול בספק) דמאי חזית וכו', ואם יקרה אסון והאיש הזה ימות בגלל הוצאת האיבר ממנו נראה דדם יחשב לרופא שביצע זאת ודמו ידרש ממנו. ובמקום שאין ספק סכנה נשקפת לעין אזי אע"פ שאין כל חיוב ולא מצוה על שום אדם לנדב איבר כל שהוא מאיבריו כדי לשתלו בגופו של חברו ולהצילו עי"כ ממיתה, מ"מ המנדב זאת למדת חסידות יחשב לו זאת, ואם מנדב בלב שלם וגמור (עיין ב"ק ד' צ' ורמב"ם פ"ה מחובל ומזיק ה"א וטור וח"מ סי' תכ"א סעיף י"ב) מותר לרופא לבצע זאת.

וכפי שאמרו לי הרופאים (כשהרצאתי לפניהם על נושא זה) הוצאת כליה וכדומה מהאיברים הפנימיים מאדם אע"פ שהוא בריא כרוך בסתמא בספק סכנה. ועל כן אין להתנדב על כך בסתמא ואין לרופא לבצע זאת, אא"כ סגל חבורה של רופאים מומחים יחליטו אחרי עיון מדוקדק שהדבר לא כרוך בספק סכנת נפש למנדב, וכולי האי ואולי להכרעה שהכרעתי בפנים דבמקום שיש ודאי ספק פיקוח נפש יש מקום לאיסור לאדם לנדב למטרה האמורה איבר מאיבריו. התחשבתי שיתכן שאם הנצרך לכך הוא ת"ח דאעפ"י שגם בכה"ג אין חיוב על מי שהוא למסור או לסכן נפשו עבורו אבל מצוה ועכ"פ רשות לסכן א"ע עבורו יש בזה, ועל כן בדומה למקרה שאירע שאשה רוצה להכניס א"ע לספק סכנה לנדב אחת מכליותיה להצלת בנה הלומד תורה שמחוסר ב' הכליות ל"ע, אפשר לומר דמותר לה לעשות זאת ואין כל איסור לסייע בכך ואולי יש עוד מצוה בזה. וחילי דידי ממה שראיתי בספר חסידים סימן תרצ"ח שכותב: שנים שיושבים ובקשו אויבים להרוג אחד מהם אם אחד תלמיד חכם והשני הדיוט מצוה להדיוט לומר הרגוני ולא חבירי כר' ראובן בן איצטרובלי שבקש שיהרגוהו ולא לר' עקיבא כי רבים היו צריכים לר"ע עיי"ש והובא זה גם בשו"ר כנה"ג יו"ד סי' קנ"ז הגהב"י אות ל"ה, וכן במג"ע להיעב"ץ ז"ל באבן בוחן פנה א' אות ע"ח. ועוד זאת הוסיף לכתוב היעב"ץ שם באות פ"ה (עפ"י הס"ח הנ"ל) דביודע בבירור שחבירו ת"ח כשר וצדיק יותר ממנו (וכן בשביל אביו ורבו) רשאי למסור עצמו להריגה להצילו מרצון פשוט ומאהבה שאינה תלויה בדבר. וכמו"כ נטה להתיר כשהאב זקן וא"א לו לקיים עוד מצות פ"ו [=פריה ורביה] והבן אדם כשר לפחות אפי' אינו גדול כמוהו ולא ממלא מקומו, או שהוא ילד קטן שעדיין לא התנכר במעלליו עיי"ש, ויש עוד הרבה לעיין בזה להלכה. אך עכ"פ יש מקום ללמוד מזה להתיר על כגון דא כשהסכנה אינה ודאית, וכשהמדע הרפואי אומר שהדעה הנותנת היא ששניהם ישארו עיי"כ בחיים. לעומת זה לדברים שביארנו בפנים שאין כל חיוב על אדם לנדב איבר מאיבריו להצלת חבירו. יעוין במג"ע שם באבן בוחן פנה א' אות ס"ג שכותב נמי בכזאת שאין אדם מחויב להציל באחד מאיבריו את הנרדף מזולתו, ואפילו בזיוני דגופא לא מידחי, וכן מעיר גם מזה שהערתי בפנים דבסכנת איבר לפעמים יש בו סכנת כל הגוף ואע"פ שאינו מאיברים ראשיים המטריפים, וכמו"כ כותב דגם יסורין קשים ומרים נראה שא"צ לסבול בשביל הצלת חבירו דנגידא קשי ממותא וכמו שאין רשאין למסרו ליסורין בעלילה אם אינו חייב אפילו הן נהרגין אם לא יתנוהו, ק"ו שאין אדם חייב למסור עצמו ביד גוים

ליסורין בשביל הצלת חבירו עיי"ש, ונלמד מזה בכל הדומה לזה. ופשוט".

ב. תרומת איברים ממת שלא צוה כן בחייו.

לכאורה לאמור לעיל, לדברי הרדב"ז והציץ אליעזר שאסור לאדם לסכן חייו לשם הצלת חברו, וכן אין עליו חובה לותר על איבר שאין זה דרכי נועם שיהיה בעל מום, נראה לכאורה שמצוה על אדם לתרום איבריו לאחר מותו, שהרי אין כאן שום סכנה, ואף טענת אין זה דרכי נועם (אמנם להלן נדון בסברות אחרות שמא אין בדבר מצוה).
אלא שיש לדון האם מותר לקחת איברי מת שלא תרם איבריו.

ג. הצלת עצמו בממון חברו.

לשם דיון בשאלה זו נדון בדין הצלה בממון חברו. אדם מצווה להציל חברו, אפי' בממונו בסנהדרין עג ע"א:

"גופא: מנין לרואה את חברו שהוא טובע בנהר או חיה גוררתו או לסטין באין עליו שהוא חייב להצילו תלמוד לומר לא תעמד על דם רעך. והא מהכא נפקא? מהתם נפקא: אבדת גופו מניין - תלמוד לומר והשבתו לו! - אי מהתם הוה אמינא: הני מילי - בנפשיה, אבל מיטרח ומיגר אגורי - אימא לא, קא משמע לך".

וכן פסק הרמב"ם הל' רוצח פ"א ה"ד:

"כל היכול להציל ולא הציל עובר עללא תעמוד על דם רעך, וכן הרואה את חבירו טובע בים או ליסטים באים עליו או חיה רעה באה עליו ויכול להצילו הוא בעצמו או שישכור אחרים להצילו ולא הציל, או ששמע גוים או מוסרים מחשבים עליו רעה או טומנין לו פח ולא גלה אוזן חבירו והודיעו, או שידע בגוי או באנס שהוא קובל על חבירו ויכול לפייסו בגלל חבירו ולהסיר מה שבלבו ולא פייסו, וכל כיוצא בדברים אלו, העושה אותם עובר על לא תעמוד על דם רעך".

אמנם כותב הרא"ש סנהדרין פ"ח סי' ב', שכל שיש למסוכן ממון אין צריך המציל צריך להוציא מממונו, ואם הוציא הוצאות, על הניצל לשלם לו הוצאותיו.

במסכת בבא קמא דף ס עמוד ב:

"רב הונא אמר: גדישים דשעורים דישאל הוה דהו מטמרי פלשתים בהו, וקא מיבעיא ליה: מהו להציל עצמו בממון חבירו? שלחו ליה: אסור להציל עצמו בממון חבירו, אבל אתה מלך אתה, [ומלך] פורץ

לעשות לו דרך ואין מוחין בידו... וייתיב בתוך החלקה ויצילה...".
ופי' רש"י "ויצילה - שלא ישרפוה הואיל ואסור להציל את עצמו
בממון חברו."

הרי דסובר רש"י, שאסור לאדם להציל עצמו בממון חברו.
אך בתוספות כתבו "מהו להציל עצמו בממון חברו - איבעיא ליה אי חייב
לשלם כשהציל עצמו מפני פקוח נפש". ולשיטתם מותר לאדם להציל עצמו
בממון חברו ע"מ לשלם.

בשו"ת הרשב"א חלק ד סימן יז:

"שאלת: במה שכתבתי אני בפ' הכונס צאן לדיר (ס' ע"א) על ההיא
דאיבעיא להו התם: מהו להציל עצמו, בממון חברו? שאני כתבתי
שם (א"ה: בחידושי על מס' בבא קמא ס') בשם התוס': דקא מבעיא
ליה: אם חייב לשלם. וכתבתי עוד: ונראה שפשוט בעיניהם: שיכול,
על מנת לשלם, ושלא מדעת הבעלים. ואתה קשיא לך: א"כ, למה
שלחו לו: אסור? לשלחו ליה: מותר להציל על מנת. ועוד: דבהדיא
אמרו שם (בבא קמא ס'): אע"פ שמשלם, נקרא רשע.

תשובה: מה שכתבתי נרא' לי שהוא פשוט, וקרוב אני לומר: שלא
הייתי בכך צריך לכותבו, מרוב פשיטותו. שהרי אין לך דבר עומד בפני
פקוח נפש, אלא אותן ג' המנויות. הגע עצמך: מי שהיה במדבר, ומת
בצמא, ומצא קיתון מים של חברו, ימות ואל ישתה, ואפי' על מנת
לשלם? והיאך נקרא זה גזלן, והבעלים חייבין ליתן לו חנם, ולהחיותו?
עד שהיה בן פטור דורש במס' בבא מציעא (ס"ב ע"א): בשנים שהיו
מהלכין בדרך, וביד אחד מהם קיתון של מים. אם שותין שניהם,
מתים, ואם שותה אחד מהם, מגיע לישוב, מוטב שישתו שניהם,
וימותו, ואל יראה אחד במית' חברו. וע"כ לא פליג ר"ע, אלא משום
דכתיב: וחי אחיך עמך, חיך קודמין לחיי חברך. הא שלא במקום
חיותו, חייב. וא"כ, איזה גזל יש כאן, עד שנאמר בו: אע"פ שגזלה
משלם, רשע הוא? אלא ודאי: להציל עצמו ע"מ לשלם, פשיטא. וכי
לא שלחו ליה: מותר על מנת לשלם, מאי דפשיטא ליה ולא מבעיא
ליה כלל, מאי לשלחו ליה? וההיא דקא אמרי: אע"פ שמשלם גזילה,
רשע מיקרי, לאו המציל עצמו, קאי. אלא אאיך ללישנא דאמרי:
דשלח להו: מהו ליטול גדישין של שעורין, ליתן לפני בהמתו, על מנת
ליתן גדישין של עדשים? ועל זה שלחו לו: דאסור. דאין לו לקיחת
ממון חברו שלא מדעתו, להציל ממונו, ואפי' על מנת לשלם."

הרי דהרשב"א סובר כתוס', ומסביר הסברא. הרי בעל הממון חייב להציל
חברו אף בממונו, וא"כ כשהוא לא נמצא מותר לנצרך לכך להציל עצמו בממון

חברו וישלם לו אח"כ, מדברים אלו משמע, דאם אין אדם חייב להציל אחר בממונו, אין היתר לזה שנצרך לכך, להציל עצמו בממון האחר.

כך העלה הערוך לנר בירחון "שומר ציון הנאמן" (חוברת ק"ו, קט"ז ועוד).

הוא הסתמך גם על ברייתא חיצונית שהובאה בשטמ"ק כתובות י"ט ע"א בשם הרמב"ן "שלשה דברים אין עומדים בפני פיקוח נפש ואלו הן ע"ג וג"ע וש"ד, רבי מאיר אומר אף הגזל".

וסובר הערוך לנר, ששאלת פיקוח נפש דוחה גזל נתונה במחלוקת תנאים, אמרואים וראשונים (שם בכתובות) וכן ס"ל לרש"י בבא קמא ס' ע"ב, ולדעתו רב הונא השואל בב"ק סובר כרב חסדא בכתובות (כאיכא דאמרי ברמב"ן שם) וע"כ אסר ניתוח מת אף לצורך פיקוח נפש.

וכן מביא במשפטי עוזיאל כך א':

"בהיותי בזה נזדמן לי לראות מ"ש בשערי ציון (שנה ה' חוברת ח' י"ב סי' מ"ד) הרה"ג אליעזר מאיר פרייל יצ"ו ואנהרינהו לעיינין ממ"ש במס' ב"ק (ס': קי"ז), שאסור להציל עצמו בממון חברו ולדעת רש"י (שם) האי אסורא הוא אפילו על מנת לשלם לחברו הפסדו ובודאי שלדעתו אסור לנתח המת כדי להציל חולים אחרים ואפילו להתוס' והרא"ש והראב"ד דמפרשי התם שהאסור הוא כשאינו משלם מודו שבנתוח המת שלא נתן לתשלומים אסור".

הרי שאסור ליקח ממת איבר. אולם רבים חלקו על הערוך לנר האם במת שייך גזל או לאו, וסברו שאינו בעלים על גופו, ולא שייך כלפי המת לדון על גזל.

ד. ניוול המת

והנה ניוול המת, הוי איסור דאו', כדמוכח (מחולין י"א ע"ב), דקאמר שם:

"ר"כ אמר אתיא מהורג את הנפש, דאמר רחמנא קטלי', וליחוש דלמא טריפה הוה, אלא לאו משום דאמרינן זיל בתר רובא, וכי תימא דבדקינן ל', הא קא מינוול, וכי תימא משום איבוד נשמה דהאי ניוולי', וניחוש שמא במקום סייף נקב הוה "... שמע מינה, דניוול הוי איסור דאורייתא.

אך מצינו דיון בכמה מקומות, שבהם דנו שמא מותר ניוול המת במקרים מסויימים, כגון בחולין שם הרי מסקנת הגמ' שלצורך הצלת נפש, אין חוששים לניוול המת רק שם אין תועלת בניוול כיוון שאין הבדיקה ודאית.

ובבא בתרא דף קנד עמוד א:

"מעשה בבני ברק באחד שמכר בנכסי אביו ומת, ובאו בני משפחה וערערו לומר קטן היה בשעת מיתה, ובאו ושאלו את רבי עקיבא: מהו

